

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА У ШКОЛІ: ВЕКТОР ПОШУКУ

У зв'язку з реформуванням шкільної освіти та переходом до нової, орієнтованої на культуру, її парадигми при побудові змісту політичної освіти пропонується акцент робити не на збільшенні кількості пропонованих для засвоєння спеціальних термінів чи введенні нових дисциплін, а на залученні молодого покоління до культурних цінностей демократичного суспільства через формування необхідних вмінь та досвіду участі у суспільно-політичному житті країни.

Усі ми, бажаємо того чи ні, перебуваємо в перманентному стані вихователів чи тих, кого виховують: або хтось виховує нас, або когось виховуємо ми. Саме це дозволяє стверджувати, що педагогіка є переважно прикладною наукою, яка, повсякчас змінюючись, пристосовується до потреб життя. Мета освіти тісно пов'язана з метою життя суспільства. «Зрозуміти систему освіти даного суспільства означає зрозуміти устрій його життя», - писав С. И. Гессен [1]. Якою ж може бути мета суспільства, що трансформується? Якими є цілі освіти у такому суспільстві?

На перший погляд знайти відповідь на ці питання досить складно, втім, здоровий глузд пропонує просту і зрозумілу істину: мета суспільства, що трансформується, - у досягненні певної стабільності й достойного життя для всіх його членів, мета освіти - сприяти тому, аби це стало можливим. Виходячи з реалій сьогодення, таке видається дещо сумнівним, особливо з огляду на негативний історичний досвід. Однак будь-яка можливість може перетворитись на реальність.

Особливість нинішнього етапу становлення вітчизняної освіти полягає в тому, що вона входить в іншу парадигму розвитку, орієнтуючись не на виробництво, а на культуру. «Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи» передбачає саме культуротворчу домінанту освіти.

Розвиток є там, де відбувається рух історії, а історія - це не просто минуле, а збережене минуле, таке, що не зникає, а стає частиною культури як суспільного феномену. Власне, культура і є відображенням історії в її потенційності та творчому розвитку сутнісних сил людини. Виходячи з даного контексту, освіта - не що інше, як культура індивіда. Тому завдання освіти полягає у прилученні людини до культурних цінностей. Якщо розглядати політичну культуру як частину культури загальної і визначати її як історичний

досвід, пам'ять соціальних спільнот і окремих людей у сфері політики, то залучення до політичної культури і буде завданням політичної освіти молодого покоління. Політична освіта у даному контексті, в свою чергу, розглядається як частина громадянської освіти.

У психологічній науці вважається доведеним той факт, що, починаючи з молодшого шкільного віку, розвиткові наукових понять передують розвиток понять повсякденного життя. «Розвиток наукових суспільствознавчих понять відбувається в умовах освітнього процесу, який являє собою своєрідну форму систематичного співробітництва педагога і дитини, в результаті чого відбувається визрівання вищих психічних функцій дитини за допомоги і за участі дорослого» [2]. Перешкодою у засвоєнні дитиною молодшого віку наукових понять є їх вербальний, а не образний спосіб вираження, недостатня насиченість конкретним матеріалом як єдністю багатоманітності. Ситуація змінюється у середньому шкільному віці, коли відбувається певна конкретизація наукових понять, а поняття повсякденного життя починають наздоганяти наукові і розвиватися паралельно з ними.

Яким же чином відбувається розвиток засвоєння наукових понять? Чи збігається процес засвоєння знань з внутрішнім розвитком свідомості дитини? З певною достовірністю можемо стверджувати: не збігається. Часто знання засвоюються дитиною через просте заучування і запам'ятовування без будь-якого критичного аналізу, у тому вигляді, як було запропоновано для вивчення. Вчитель, який орієнтується на заучування, нічого іншого не може запропонувати, крім бездумного засвоєння слів, голого вербалізму, що в свою чергу буде виступати симулякром відповідних понять у головах дітей. Спираючись на просте запам'ятовування, дитина стає нездатною до практичного використання

засвоєних знань. Самоочевидна істина про те, що із засвоєнням нових термінів розвиток значення слова не закінчується, а лише починається, при цьому забувається. А. Адлер у цьому зв'язку запитує: «Чи повинні ми навчати дитину вмінню вивчати предмети і факти, чи розвивати її як особистість?» І пропонує відповідь: «Згідно з індивідуальною психологією нам видається, що ці підходи потрібно об'єднати» [3].

Шлях від першого знайомства з новим поняттям до того моменту, коли воно засвоюється, «привласнюється» дитиною, є складним внутрішнім психічним процесом, який починається з інтуїтивного уявлення про значення слова і закінчується дійсним засвоєнням через його практичне використання. Чи можемо тут покладатися на стихію? Наскільки керованим міг би стати процес засвоєння саме політологічних понять? Очевидно, що у засвоєнні суспільно-політичної лексики, так само, як і в процесі політичної соціалізації, існують певні вікові відмінності. «Людина народжується у стадії беззаконня, для того, щоб здійснити у собі ідеал самозаконності», - зауважував С. Й. Гессен [4].

У політичній соціалізації можемо умовно виділити три періоди: аномний (від *аномія* - беззаконня) - дошкільний вік, гетерономний (від *гетеро* - різнорідний і *номос* - закон) - шкільний вік та автономний - самостійне доросле життя. Важливим періодом залучення людини до політичної культури є саме період шкільного навчання, який розпочинається у нас з 6-7 років і характеризується переходом від аномії до гетерономії.

Аномія у дошкільному віці має розумітися не як відсутність будь-яких вимог до дитини, а як відсутність суспільнозакономірного, необхідного, належного. Закони природи беззаконні за визначенням, вони ніким не встановлюються і ніхто не наглядає за їх дотриманням. Закони, що виникають у суспільстві, однакові для всіх людей, навіть для законодавців, і дотримання їх є обов'язковим. Звідси випливає їх чужозаконний, відчужений характер стосовно окремої людини. В аномний період спілкування дорослого та дитини відбувається за схемою: сила, розум, вміння - з одного боку, беззахисність, беспорядність - з другого. Гра виявляється найбільш характерною формою діяльності дитини. У грі цілі не виносять за межі діяльності, вона відбувається не заради результату, кожен з моментів гри має самостійну вартість і може бути безкінечним у часі.

Головними рисами гетерономного періоду, який починається зі школи, є спільна з іншими праця та поява певних прав і обов'язків, що потребують неухильного виконання. Хотілося б за звичкою сказати якимось завуальовано, злукавити, але ліпше шире визнати, що це зачатки зовнішнього соціального примусу. Свобода не є даною людині від природи. З самого початку, від свого народження, аби жити, вона змушена їсти, пити, одягатися, тобто задовольняти ті первісні потреби, про які так яскраво писав А. Маслоу. Тут ми маємо першу форму примусу, а отже, несвободи. Наше прагнення звільнитися, позбавитись утисків хоча б частково є можливим до певної межі і постає як завдання всього життя. «Організувати» свободу, навіть свободу, наприклад, на уроці, було б заздалегідь спланованим лицемірством. Надання уявної свободи посилює зовнішні приховані примуси, робить їх більш впливовими. Справжнє звільнення людини - не у створенні сурогатних форм свободи, а в умінні протистояти, чинити опір несвободі. Свобода не факт, а мета, не дійсність, а завдання виховання [5]. Тому урок як обов'язок, повинність, форма шкільної дисципліни, пов'язана з необхідністю спільної праці, в інтенції має стояти на заваді свободи. Вимоги повинні виконуватися не з остраху бути покараним, а засновуватися на спільному інтересі, зацікавленості, вмінні брати на себе відповідальність і стосуватися обох сторін: як педагога, так і учня. Отже, розумні межі примусу в гетерономний період є тією вакциною, яка необхідна для організму, що формується. Інша річ, хто буде визначати розумні межі і як вони виглядатимуть. Тут у нас «гуляй-поле» без жодних ознак демократії.

Добровільне виконання вимог, які диктує шкільне життя, - це перше знайомство із закономірностями суспільного життя, його законами. Шкільна влада, заснована на авторитеті дорослих, має бути організована таким чином, аби сформувані прагнення до свободи. Школа загалом повинна стати носієм духу правової держави, тоді її вимоги будуть виправданими, а їх виконання - добровільними. Вона має виховувати здатність поважати право іншого, вміння відстоювати власні права, що є необхідною умовою формування демократичної політичної культури.

Спираючись на деякі дані досліджень політичної соціалізації [6], можемо зробити висновок: молодші школярі, діти 6-9 років, здатні засвоїти соціально-політичну термінологію переважно на вербальному рівні. Їх уявлення про політику досить статичні і спрощені. У середньому

шкільному віці, починаючи від 11 років, інтерес до політики зростає, уявлення стають більш конкретними, збільшується кількість складних і розгорнутих політологічних понять. У старших класах школи відбувається формування автономної системи політичних принципів і переконань, хоча вони мають ще переважно односторонній і максималістськи-категоричний характер. Але це вже перші паростки переходу від гетерономного, тобто чужозаконного, до автономного, або самозаконного, ступеня, коли особистість відмовляється від влади авторитету і в неї формується здатність раціонально-практичного світосприймання.

Для виявлення змісту політичної освіти школярів було використано метод контент-аналізу програм для загальноосвітніх навчальних закладів та проектів державних стандартів загальної середньої освіти в Україні з таких навчальних дисциплін, як: історія України, всесвітня історія, українська мова як державна, географія, біологія та програми середньої загальноосвітньої школи для 1-4 класів. Якісно-кількісний аналіз текстів програм та стандартів як основних документів у викладанні суспільно-політичних дисциплін було виконано з метою визначення міри їх зорієнтованості на формування когнітивного рівня політичної культури школярів відповідно до вікових особливостей політичної соціалізації.

Не вдаючися до характеристики інструментарію та методики проведення контент-аналізу, зупинимось на його результатах. У програмах середньої загальноосвітньої школи для 1-4 (1-3) класів термінологію політологічного спрямування використовують на уроках з української мови, читання і розвитку мовлення, природознавства та народознавства, ознайомлення з навколишнім світом. У 1-2 класах вона має переважно символічно-знаковий характер: наша держава, наш прапор, наш герб, наш президент. У 3-4 класах передбачається порівняльна характеристика, приміром: спорідненість української, російської та білоруської мов, українські національні традиції, традиції інших націй та етносів, які проживають на території України, що цілком відповідає психологічним особливостям засвоєння суспільствознавчих понять дітьми 6-7 та 8-9 років.

Програми для середньої загальноосвітньої школи з історії України (5-11 класи) та всесвітньої історії найбільше насичені політологічними термінами. В першу чергу привертає увагу те, що в програмі з історії України значно більше понять суспільно-політичного спрямування. Це цілком виправдано і закономірно. Освіта як від-

биття розвитку суспільних форм фіксує ті процеси, що відбуваються: суспільно-політичні трансформації, проблеми становлення незалежної держави - України, зростання напруженості, кризові явища перехідного періоду, появу нових політичних діячів тощо. Слід звернути увагу також і на значно більшу політизованість загалом, тобто безпосередню спрямованість на політику, певну політичну заангажованість змісту програми з історії України порівняно з програмою із всесвітньої історії.

Зупиняючись на якісному аналізі тексту програм та стандартів, можемо зауважити, що змістова частина політичної освіти за кількістю понять, які відносимо до політологічних або суспільно-політичних, представлена необхідним і достатнім чином. Така освітня галузь, як суспільствознавство, складовою частиною якої є історія, дає найбільш повне уявлення про соціальні явища і процеси, що відбуваються в ході історичного розвитку людства і власної держави та нації, вчить аналізувати і давати оцінки історичним подіям, формує власний образ світу. Але усі ті задекларовані знання і чесноти залишаться «паперовими», якщо необхідні вміння будуть зводитись переважно до роботи з підручником та навчальним матеріалом. Жодних натяків на те, що учень повинен уміти знайти своє місце у певному соціумі, самостійно вибирати серед політичних програм та ідеологій таку, що йому до вподоби, брати участь у роботі чи хоча б познайомитись з роботою громадських або політичних організацій чи рухів, у програмах виявити не вдалося.

Коли ми говоримо про те, що рівень політичної культури в нашому суспільстві не є таким високим, як нам хотілося б, і будемо вводити нові поняття та терміни до предметів суспільствознавчого циклу чи додатково запроваджувати спеціальні предмети, як-то - політологія у школі, - навряд чи зможемо змінити ситуацію на краще. Справа, очевидно, не в кількості засвоєної відповідної наукової термінології, а в тому, що, звертаючи увагу на рівень знань, спираючись на механічне запам'ятовування, забуваємо, що політична культура має не лише когнітивний рівень, але й емоційний та поведінковий. З вивчення нових суспільно-політичних понять прилучення до культури тільки розпочинається.

Інтеріоризація культури - складний і делікатний процес, керований лише частково. Педагог може допомогти сформуванню певних вмінь, посприяти застосуванню їх у практичному житті, але не спроможний витіснити порожнечу і запов-

нити її необхідним змістом без участі того, кого він виховує.

Політична соціалізація відбувається впродовж всього життя людини. Виділивши умовно три періоди: аномний (дошкільний), гетерономний (шкільний) та автономний (самостійне життя), можемо зробити висновок, що найбільш важливим є саме шкільний період. Тут дитина отримує перші систематизовані знання про політику, набуває необхідних вмінь, засвоює політичні чесноти та якості. Він є підготовкою до

самостійного життя. Контент-аналіз програм середньої загальноосвітньої школи та аналіз державних стандартів загальної середньої освіти в Україні дає змогу зробити висновок, що у побудові змісту політичної освіти акценти слід зробити не на збільшенні кількості політологічних термінів тощо, а на необхідності формувати демократичні політичні цінності і, по можливості, сприяти розвиткові досвіду участі у суспільно-політичному житті країни.

1. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию.- М.: Школа - Пресс, 1995.- С. 25.
2. Выготский Л. С. Проблемы общей психологии / Собр. соч.: В 6 т.- М.: Педагогика, 1982.- Т. 2. - С. 187.
3. Адлер А. Воспитание детей / Пер. с англ.- Ростов-на-Дону: Феникс, 1998.- С. 130.

4. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. - М.: Школа - Пресс, 1995. - С. 87.
5. Там само. - С. 67.
6. Катаева М. Політологія дитинства: проблеми та напрямки досліджень // Людина і політика. - К.: 2000.- № 3. - С. 60.

Lyubov Ovdienko

IN SEARCH FOR A NEW PARADIGM OF POLITICAL EDUCATION IN SCHOOL

The reform in school education and the transition to the new (culture-oriented) paradigm in this field require substantial changes in the content of political education of school children. The author suggests that to achieve the latter objective, the pupils should be taught not the increasing number of special terms or special disciplines but should rather be introduced into the cultural values of a democratic society and acquire some essential skills and experience of participation in the social and political life of their country.